

УДК 929Б.Гаврилишин:341.223.2(=112.2)«1941/1944»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-1-3>

Петро ГАВРИЛИШИН,
orcid.org/0000-0002-1187-9028

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин, докторант
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *gavryshp@ukr.net*

ЖИТТЯ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ (1941–1944)

У даній статті висвітлюється частина життя українського вченого та відомого мецената Богдана Дмитровича Гаврилишина (1926–2016), пов'язана із його перебуванням в Галичині під німецькою окупацією в 1941–1944 рр.

Подано огляд наукових праць, присвячених дослідженню біографії Богдана Гаврилишина. Коротко описано його життя до і після перебування під нацистською окупацією в Галичині. Описано його враження від початку радянсько-німецької війни та побаченої німецької армії. Розглянуто наслідки репресій радянської влади у Львові перед їхнім відступом, реакцію українського суспільства в Галичині на прихід нацистської влади, початок переслідування представників єврейської громади.

Виділяються і описуються характерні особливості його повсякденного життя в досліджуваній час, зокрема брак їжі в містах у перші місяці війни, навчання в Чортківській та Дрогобицькій гімназіях, участь в культурно-му, релігійному житті тощо. Згадано вчителів, що справили на нього найбільший інтелектуальний вплив під час навчання, зокрема отця Дирду з Чортківської гімназії.

На основі вивчення залишених мемуарів та інтерв'ю встановлено ключові моменти життя Богдана Гаврилишина в період нацистської окупації. Автор прагне простежити ті важливі фактори, що вплинули на подальше формування його світогляду та особистості. Детальніше розглядає знакові події на цьому етапі його біографії з прив'язкою до їх впливу на подальше майбутнє.

Значна увага приділяється загальній картині історичних подій, можливим варіантам подальшої долі молоді людини в час Другої світової війни та німецької окупації. Розглядаються ті непрості виклики, що стояли перед українською молоддю, які швидко дорослішали в умовах тривалої Другої світової війни.

Розглянуто його посильну допомогу Українській повстанській армії в м. Славську у 1944 р. Описано схоплення Богдана Гаврилишина окупаційною владою та його примусове вивезення на примусові роботи на територію до Третього Рейху.

Ключові слова: Богдан Дмитрович Гаврилишин, Друга світова війна, Галичина, Німеччина, окупація, гімназія, Чортків, Дрогобицьк.

Petro GAVRYLYSHYN,
orcid.org/0000-0002-1187-9028

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of International Relations, Doctoral Student
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *gavryshp@ukr.net*

LIFE OF BOGDAN HAVRYLISHYN UNDER THE GERMAN OCCUPATION (1941–1944)

This article highlights part of the life of the Ukrainian scientist and famous philanthropist Bohdan Dmytrovych Gavrylyshyn (1926–2016), related to his stay in Galicia under the German occupation in 1941–1944.

An overview of scientific works dedicated to the study of the biography of Bohdan Gavrylyshyn is provided. His life before and after being under Nazi occupation in Galicia is briefly described. His impressions of the beginning of the Soviet-German war and the German army he saw are described. The consequences of the repressions of the Soviet authorities in Lviv before their retreat, the reaction of the Ukrainian society in Galicia to the arrival of the Nazi authorities, and the beginning of the persecution of representatives of the Jewish community are considered.

Based on the study of the memoirs and interviews, the key moments of Bohdan Gavrylyshyn's life in the period under study have been established. The author seeks to trace the important factors that influenced the further formation of his worldview and personality. Considers in more detail the significant events at this stage of his biography with reference to their impact on the future.

Considerable attention is paid to the general picture of historical events, possible options for the future fate of a young person during the Second World War and the German occupation. The difficult challenges faced by Ukrainian youth, who grew up quickly in the conditions of the protracted Second World War, are considered.

His courier assistance to the Ukrainian insurgent army in the city of Slavsk in 1944 is considered. Bohdan Havrylyshyn's capture by the occupation authorities and his forced removal to forced labor in the territory of the Third Reich are described.

Key words: Bohdan Dmytrovych Havrylyshyn, World War II, Galicia, Germany, occupation, gymnasium, Chortkiv, Drohobych.

Постановка проблеми. Друга світова війна належить до найбільш трагічних подій в історії людства. Значною мірою саме вона визначила устрій післявоєнного світу та накреслила кордони, намалювавши політичну карту сучасного нам світу. Окрім глобальних змін вона впливала і на життєві траєкторії багатьох людей, впливаючи на їхні рішення, події та формування світогляду. Одним з таких непоодиноких, але цікавих прикладів є Богдан Дмитрович Гаврилишин (1926–2016) – український, канадський, швейцарський економіст, громадський діяч, меценат, член Римського клубу, іноземний член НАН України, президент Фонду Богдана Гаврилишина, почесний консул України в Швейцарії (Віднянський, 2014: 88–89).

Аналіз досліджень та публікацій. Богдан Гаврилишин, безумовно, відома постать періоду української незалежності. Закономірно, що про нього писали дослідники як з України, так і з-за кордону. З українських науковців його інтелектуальні здобутки досліджували Михайло Голянич (Голянич, 2017: 472–474), Олексій Геращенко (Геращенко, 2019: 116–120), біографію глибше досліджували родичі в Україні Тетяна Гаврилишин і Володимир Гаврилишин (Гаврилишин, Гаврилишин, 2004: 208–214). З швейцарських дослідників про його життя розповіла Віржині Пуаеттон (Пуаеттон, 2019). Короткі довідки енциклопедичного характеру про Богдана Гаврилишина уміщені ще в кількох виданнях (Мельничук, 2002; Віднянський, 2014; Железняк, 2016). Однак, у жодній з книг чи статей не повідомляється більш глибока інформація про період його життя в час нацистської окупації території України. Відомий також як член Пласту з 1937 р., належить до куреня Лісові Чорти від 1946 р. У 2006–2008 рр. – голова Крайової пластової ради, що є законодавчим органом Пласту (Субтельний, 2019: 415). Розчарувавшись в українських політиках, Б. Гаврилишин робить ставку на молодь. У 2010 р. заснував Благодійний Фонд Богдана Гаврилишина, місією якого є підготовка критичної маси молодих українців, які на власному досвіді вивчили як функціонують найкращі країни Європи, та зможуть утворити критичну масу людей, яка трансформує Україну. Наступного року після смерті Богдана Гаври-

лишина, фонд було перезасновано (його трьома дітьми та дружиною) і він отримав назву Фонд Родини Богдана Гаврилишина (Історія; Місія).

Мета статті – дослідити ту частину життя Богдана Гаврилишина (1941–1944), яка пов'язана з його перебуванням під нацистською окупацією в Галичині. Для цього ставимо собі за завдання проаналізувати написані про нього тексти, віднайти усі його спогади та інтерв'ю, доступні в умовах війни інші джерела, де відображено даний період його життя.

Виклад основного матеріалу. З точки зору багатьох наук дитинство та юність відіграють ключову роль у подальшій біографії вже дорослої людини. Саме тоді закладається самооцінка, етика, світогляд, національна ідентичність, народжуються мрії, набувається досвід вирішення тих чи інших питань тощо. Вивчення цього періоду дає можливість зрозуміти вектори подальшого руху досліджуваної особи, мотивації і причини її вчинків. Народившись у с. Коропець на Тернопільщині, що тоді, як і вся Галичина, знаходилася в складі Польщі, він зробив надзвичайно цікаву і нетипову кар'єру, що вирізняє його біографію з поміж тисяч інших українських емігрантів. Значне коло його знайомств та дружніх відносин вражає: Андрей Шептицький, Збігнев Бжежинський, Маргарет Тетчер, Романо Проді, Індіра Ганді, Михайло Горбачов, Джордж Сорос, Леонід Кравчук, Леонід Кучма, Віктор Ющенко, Борис Патон, Іван Дзюба, Мирослав Попович, Любомир Гузар та ін. Втім, це ще далеко не повний перелік особистостей, з якими його зводила доля та неймовірна життєва енергія і цікавість до світу.

Богдан був наймолодшим із чотирьох дітей в сім'ї Дмитра Гаврилишина, що поєднував селянську роботу та підприємницьку діяльність: вирощував хміль для броварні у Львові, а також спільно з євреєм-партнером експортував свиней до Данії. Це теж якоюсь мірою пояснює пізніше зацікавлення його молодшого сина економікою. Виходячи з відомої теорії про вплив дитинства на формування особи людини, відзначимо вплив тата Дмитра, який формував культ освіти у своїй сім'ї: «Мій батько воював у складі австрійської армії під час Першої світової війни й побував у Чехос-

ловаччині, Австрії та навіть у Північній Італії. Він помітив, що люди в тих країнах живуть набагато краще, і пов'язував це з вищим рівнем освіти, ніж той, який був у нас у Галичині (Західна Україна). Він прийшов до висновку, що має зробити все, щоб його діти мали змогу отримати найвищу можливу освіту» (Гаврилишин, 2011: 12). Коли Богдану було 4 роки його батьки переїжджають жити на хутір Глибока долина біля с. Жизномир, недалеко від Бучача. Спершу, три роки молодий Богдан навчався у початковій школі в с. Жизномирі. Після неї – у Бучацькій польськокомуні гімназії, яку в 1939 р. після приходу більшовиків перетворили на середню школу. В цей час його батьки боялися бути вивезеними в Сибір, адже Дмитро Гаврилишин за розмірок статків попадав в категорію «куркуль».

Втім справжньою драмою для сім'ї став арешт, старшого на три роки від Богдана, Мирослава Гаврилишина, який навчався в академічній гімназії у Львові. 17-річного юнака заарештували 23 вересня 1940 р. (Комар, 1997: 99). Він став учасником відомого в історії України «Процесу 59-ти» – закритого судового процесу, проведеного радянськими карально-репресивними органами у Львові 15–18 січня 1941 р. проти членів Організації українських націоналістів. У цьому процесі проходило 59 осіб, серед яких 22 жінки та 37 чоловіків, середній вік підсудних не перевищував 20–25 років, наймолодший учасник Чарковський М. Т. ще не досягнув 16 років (Комар, 1997: 6). Здебільшого це були студенти Львівського університету, випускники та учні середніх шкіл. Їх звинуватили в приналежності до ОУН та антидержавній діяльності. Іншим 17 особам, включаючи Мирослава Гаврилишина, присудили 10 років таборів суворого режиму, 5 наступних років заслання та додаткових 5 років позбавлення громадянських прав (Комар, 1997: 51). Мирослав помер на Колимі у 1944 р., про що Богдан Гаврилишин дізнався тільки в 1993 р. завдяки допомозі першого голови Служби безпеки України Євгена Марчука (Комар, 1997: 62).

У червні 1941 р. Богдан Гаврилишин поїхав до Львова, щоб побути кілька днів з родиною свого старшого брата Михайла, його дружиною та однорічним сином. Раптово Михайла забрали до Червоної армії. Було не відомо, де він і куди його направили. Через кілька днів він побачив на головній вулиці Львова прохід німецької армії: «Прохід» у цьому випадку – не те слово. Вони, як на параді, їхали на військових машинах, у танках, з кількома мотоциклістами на чолі колони. Усі танки й машини здавалися абсолютно новими,

гарно наполітованими. Моїм першим враженням було те, що це не звичайна армія, а одна велика військова машина. Багато людей привітно махали німецьким солдатам. Вони думали, що німці прийшли звільнити нас від російської окупації. Гадаю, небагато українців у той час читали книгу Гітлера «Main Kampf» («Моя боротьба»). Хоча в 15 років я вже сформувався політично, теж не чув про існування цієї книги. Під час радянської окупації ми були цілковито ізольовані від зовнішнього світу. Тоді ж подумав, що принаймні ми були врятовані від депортації до Сибіру» (Гаврилишин, 2011: 23).

Зрештою, після тижневої відсутності брат Михайло повернувся додому. Під час перших кількох тижнів війни з боку Червоної армії не було майже жодного опору. «На деяких частинах фронту цілі дивізії перейшли на сторону німців. Вони не знали, що замість перегрупування, переозброєння та відправлення на боротьбу проти «росіян» німці відправлятимуть їх на захід, саджатимуть за колючий дріт у відкритому полі. Вони потерпали від голоду й спраги, а тих, хто вижив, пізніше транспортували до таборів для військовополонених. Більшість радянських солдатів у паніці тікали на схід, часто залишаючи військове обладнання і навіть щойно призваних солдат, в яких не було часу вдягти військову форму, не кажучи вже про який-небудь вишкіл. Мій брат був одним з тих щасливчиків, яких завербували до Червоної армії, проте, втікаючи, залишили» (Гаврилишин, 2011: 25).

Вітальний настрій українців Львова швидко розвіявся, бо вони опинились без харчів, адже під час радянської окупації видавали щоденні харчові пайки й було неможливо застися їжею. «Пам'ятаю, як ми стояли в черзі за хлібом. Один з нас підводився о 2 годині ранку, стояв у черзі 4 години, другий приходив його міняти о шостій і також стояв 4 години, потім знову, і тільки в третій або четвертій черзі ми діставали буханку хліба. Від пекарні до помешкання було десь три чверті кілометра, але було надзвичайно тяжко донести той хліб додому, бо дуже хотілося хоча б кусень з'їсти. Тоді я відчув, що таке спокуса, глибинна, первинна спокуса» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 24).

Перед відступом радянської влади відбувалися масові вбивства політично неблагонадійних ув'язнених: «Пам'ятаю, як вони відкрили Лонську в'язницю. Повитягали з підвалля трупи, по яких можна було зрозуміти, що ті люди зазнали нелюдських тортур. Це було влітку, тіла розкладалися, стояв страшений сморід. Ходив між тими тілами зі своїм колегою, шукав свого брата. Ця подія справила на мене важке психологічне враження,

я би дуже хотів це забути, але насправді таке не можна забути» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 24–25).

Ненависть і розпуку населення німці намагалися спрямувати на євреїв. Десь на третій день після прибуття до Львова гестапівці стали розшукувати євреїв різного віку, вишиковували їх в лінійку і змушували йти вулицею до центральної в'язниці. Люди ж осторонь споглядали, як євреїв вели до в'язниці. Мета цих вистав була очевидна. Під час радянської окупації 1939–1941 рр. деякі євреї, хоч і не тільки вони, співпрацювали з НКВД та доносили на українських активістів. «Німці хотіли викликати ненависть місцевого населення до євреїв. Коли я спостерігав за цим «парадом», стався неймовірний випадок: чоловік з протилежного тротуару підбіг до літнього єврея і почав бити його по голові своєю палицею. Звук ударів дерев'яною палицею по голові був вкрай моторошний. Один з німецьких офіцерів (не впевнений – був він офіцером СС чи Вермахту) підбіг до того чоловіка, вирвав з рук палицю, переламав її через коліно та відкинув вбік. У глядачів цього видовища вирвалося мимовільне «Ах!» Я не знаю, що сталося з тим офіцером опісля. Чи його ув'язнили, піддали трибуналу, розстріляли? Ця подія була однією з тих, які вплинули на мої ставлення та переконання: зрозуміло, що не всі німці були злими за своєю природою. Офіцер, який діяв інстинктивно, був порядною людиною. Цілковито ясно, що немає нації чи етнічної групи, в якій всі люди були б погані, як нема й таких, де всі були б добрими» (Гаврилишин, 2011: 24–25). Це були початки філософських роздумів Богдана Гаврилишина, до яких він повернувся пізніше, гадаючи, що основне – це характер людини і те, що в ній закладене, що викликає зло чи добро на поверхню. «Це також було першопрчиною мого пізнішого захоплення філософічними питаннями, якими я займався в інституті гуманістичних студій в Аспені, що в Колорадо, в США, де проводилися семінари для підприємців, академіків, державних керівників у вигляді дискусій. Головною метою тих семінарів було навчити людей мистецтва дискусії, а особливо навчити слухати один одного і в тому краще зрозуміти природу людини, суспільства, влади і т.п.» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 25).

З приходом німців політичні події в Україні розвивалися досить швидко. 30 червня 1941 р. Українськими Національними Зборами, з ініціативи Організації українських націоналістів революційної під проводом Степана Бандери, проголошена декларація про відновлення Української держав. Сформовано уряд на чолі з прем'єр-міністром Ярославом Стецьком. Вони не просили дозволу

засдалегідь та не поінформували про це німецьке керівництво. Реакція не забарилась. Всі члени кабінету міністрів були заарештовані й заслані до концентраційного табору у Заксенгаузені. Звістка про це доволі швидко поширилася серед населення. «Для нас це стало болючим усвідомленням реальності. Ми зрозуміли, що визволення України й інших захоплених народів не було метою війни Німеччини проти Радянського Союзу. Якби Гітлер виграв війну, ми, слов'яни, були б перетворені на рабів. Як «нижча раса» (Untermenschen) ми б мали доступ лише до базової освіти, достатньої для того, щоб бути компетентними робітниками, які б підкорялись жорсткій дисципліні й були позбавлені будь-яких громадянських та політичних прав. Від самого початку німецькі окупанти брутально ставились до місцевого населення. Запаси їжі безжально реквізували, організували нову поліцію, євреїв відшукували й відправляли до концентраційних таборів, у газові камери. Таким було «остаточне розв'язання єврейської проблеми», яке вигадали нацисти: просто винищити всіх євреїв» (Гаврилишин, 2011: 25).

В інтерв'ю дисиденту Івану Дзюбі Богдан Гаврилишин пояснює причину поразки Вермахту на східному фронті: «Через кілька місяців стало ясно, що німці прийшли нас не визволяти, а радше уневолювати. Ми почули, що вони роблять із полоненими. В перших кількох місяцях цілі частини Червоної Армії переходили без жодного опору до німців. Виглядало, що якби Гітлер не був так засліплений «вищістю» свого народу й легкими перемогами і скористався з того, що населення з певним полегшенням німців як визволителів від Радянської влади, то вони би дуже швидко могли виграти війну. Вони б могли більшість із тих солдатів, що переходили на їхню сторону, послати знову на фронт або залишити їх для праці. Якби їх людяно трактували, то не було би німцям такого опору на Східному фронті. Коли люди довідалися, як військовополонені гинули від голоду та тортур за дротами, це викликало сильніший опір армії. Зак кілька місяців люди вже не мали жодної довіри до німців» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 24).

Німецька окупаційна влада дозволила відкрити лише десять гімназій на території всієї Галичини та частини Волині з населенням у більш ніж 6 мільйонів людей. Богдану Гаврилишину пощастило бути прийнятим до гімназії у м. Чорткові: «Це була гімназія з хорошими викладачами та класичним навчальним планом, який охоплював латинську і старогрецьку мови, предмети з природничих та соціальних наук і навіть релігію. Саме вчитель релігії, монах-василіянин отець

Дирда виявився для мене найцікавішим серед усіх вчителів. Він викладав догматику і апологетику. Корисним було те, що замість того, щоб розказувати нам про різні догми так, щоб ми сліпо приймали їх як «остаточну правду», він заохочував нас ставити йому запитання, щоб розширити межі нашого розуміння, й тільки після того, як ми справді розуміли раціональне підґрунтя будь-якої догми, ми мали її прийняти. Він був єдиним вчителем, з яким ми могли спілкуватись не тільки в класі, а й після занять, коли найдопитливіші з нас супроводжували його більше кілометра до монастиря. Отець Дирда також очолював парафію та диригував гімназійним хором, який був і церковним хором. Він навіть брав нас, учасників хору, в концертні тури до цікавих місць Галичини, зокрема до Львова, співати для митрополита Української католицької церкви Андрея Шептицького в його резиденції» (Гаврилишин, 2011: 26).

Отець Дирда був не типовим священником: відвідував змагання з атлетики й іноді брав участь у деяких із них, під час його недільних проповідей у церкві учні могли почути про Сократа, Арістотеля, Вольтера та Жана-Жака Руссо. Богдан Гаврилишин так відзначив його роль у своєму житті: «Отець Дирда допоміг мені «легітимізувати» моє бажання бути вільною людиною, тобто самому судити, що добре, а що погано, що приймати, а що відкидати, що робити, а що не робити. Так само важливо й те, що він допоміг мені розвинути мою «інтелектуальну інфраструктуру», важливість якої я зрозумів тільки пізніше» (Гаврилишин, 2011: 26–27).

У своїх спогадах він роздумує над своїм навчанням: «Доля змусила мене пройти через п'ять різних систем освіти п'ятьма різними мовами. Польська, українська та російська, українська та німецька – за відповідних окупаційних режимів, притому, що середню школу я закінчив у таборі для біженців у Німеччині; англійська – під час навчання на ступінь бакалавра й магістра в університеті в Канаді; французька – для здобуття докторського диплома в Женеві. У мене було багато різних вчителів на цих стадіях моєї освіти, деякі з них були чудовими, більшість – посередніми. Отець Дирда був тим, хто вплинув на мене найбільше» (Гаврилишин, 2011: 27).

Уже в 1942 р. почало організовуватись підпілля проти німців, юнацька молодь теж потрохи до того долучалась: «Я тоді був ще замолодий, щоби активно брати в тому участь, але знав багатьох студентів з нашої гімназії, які були підпілля. З національної точки зору, створення того підпілля і Української Повстанської армії закінчило процес національного усвідомлення в Західній

Україні. Національна свідомість визрівала ще до приходу радянської влади, але не була такою активною» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 25).

У зв'язку з тим, що лінія фронту стала наближатися до Чорткова та прагнучи закінчити хоча б сім класів, юний Богдан у 1943 р. перейшов до гімназії в Дрогобичі, що знаходився далі на захід і де жив його дальній дядько (Гаврилишин, 2011: 28).

Він завершує в Дрогобицькій гімназії 7-й клас з 8-ми (Гаврилишин, Гаврилишин, 2004: 208). Але влітку у нього відбувається неймовірний поворот долі. Не так далеко від Дрогобича, у містечку Славське в Карпатах йому випала можливість допомагати УПА у липні 1944 р. Рештки німецької дивізії «Галичина» перевозили поїздом з Бродів після нищівної поразки, для перегрупування та поповнення. «Коли потяг зупинився у Славську, я з моїм другом Влодьком проходили вагонами, пропонуючи освіжаючі напої та пошепки промовляючи: «Якщо ви хочете приєднатися до УПА, можете вийти з потяга, піти наліво, сховатися в лісі, а як потяг поїде, ми відведемо вас до найближчої військової частини повстанців». Наша місія була захоплююча, проте погано закінчилась. Нас зловили німці й ми отримали щось на зразок «запрошення» до Німеччини, від якого було важко відмовитись» (Гаврилишин, 2011: 31). Про своє перебування на примусовій праці в Третью Рейсі він залишив досить лаконічну інформацію: «Праця була важка, харчування мізерне, і єдине про що думав – як це пережити» (Чубай, 2021: 35).

З літа 1945 р. Богдан Гаврилишин перебуває у таборі для переміщених осіб. Після майже річної роботи остарбайтера йому вдалося віднайти свої близьких родичів, проявити себе у Пласті, побороти хворобу шлунка, завершити середню освіту і навіть зайняти в таборі посаду директора з постачання. Його життєвий досвід, кругозір та свідомість значно підросли. Попри такий успіх, він, сповнений прагненням пізнати Новий Світ, наприкінці серпня 1947 р. залишає Німеччину та вирушає працювати лісорубом до Канади, де розпочинається новий канадський період його непересічного життя.

Висновки. Досліджуваний період життя Богдана Гаврилишина, проведений під нацистською окупацією, вирізнявся насиченістю подій та вніс свій вклад у формування його світогляду та становлення як індивідуальної особистості. Це був цікавий, інший досвід після попередньої радянської влади. Окупація припала на його підліткові роки (з 14 р. до 17 р. життя), коли він навчався в Чортківській та Дрогобицькій гімназіях. Його дорослішання і становлення національної само-

свідомості відбувалося на тлі тривалої II світової війни. Також він, на скільки міг у своєму віці і в тих умовах, допомагав УПА. Зрештою, Богдана Гаврилишина вивозять на примусові роботи до Третього Рейху, де розпочинається інший етап його біографії та подальші життєві університети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василюк Н. Інтерв'ю з Богданом Гаврилишином «Я належу цій землі...». *Кур'єр Юнеско*. 1996. грудень. С. 4–9.
2. Віднянський С. Гаврилишин Богдан Дмитрович. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Вип. 5. Біографічна частина: А–М / відп. ред. М. М. Варварцев. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 88–89.
3. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: Доповідь Римському Клубові. : 3-тє вид., допов. Київ : Пульсари. 2009. 248 с.
4. Гаврилишин Б. Залишаюся українцем: спогади. Київ : Пульсари, 2011. 288 с.
5. Богдан Гаврилишин – Іван Дзюба. Діалог. Київ : Вид. Укр. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. асоц. українознавців, 1995. 159 с. (Додаток до журналу «Сучасність» 1995. Січень, ч. 1).
6. Гаврилишин Т.Ю., Гаврилишин В.П. Коропець. Історія і спогади. Тернопіль : Воля, 2004. 240 с.
7. Железняк М. Гаврилишин Богдан Дмитрович. *Енциклопедія Сучасної України* / ред.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 5. URL : <https://esu.com.ua/article-27985> (дата звернення: 26.12.2022).
8. Історія фонду. URL : <http://bhfoundation.com.ua/ourfoundation/history.html> (дата звернення: 26.12.2022).
9. Комар Л. Процес 59-ти. Наукове товариство імені Шевченка. Львів, 1997. 101 с.
10. Мельничук Б. Гаврилишин Богдан-Володимир Дмитрович. *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. Т. 1: А–Й. С. 315–316.
11. Місія. URL : <https://bhfamily.org/> (дата звернення: 26.12.2022).
12. Пуаєттон В. Невтомний мандрівник Богдан Гаврилишин : біогр. / пер. з франц. І. Відлер. Київ : Славутич-Дельфін, 2015. 144 с.
13. Субтельний О. Пласт. Унікальна історія українського скаутського руху. Торонто : Пластове Видавництво «Plast Publishing Inc.», 2019. 440 с.
14. Чубай В. Богдан Гаврилишин: «Не національність людини прокладає стежку до певних успіхів, а почуття національної гідності, хоч би якою була ваша національність» : запис інтерв'ю 2015 р. *Наша Перспектива*. № 35, січень-грудень 2021. С. 34–37.

REFERENCES

1. Vasyliuk N. Interview with Bohdan Havrylyshynom «Ia належу тsii zemli...» [Interview with Bohdan Gavrylyshyn «I belong to this land...»]. *Kurier Yunesko*. 1996. hruden. S. 4–9 [in Ukrainian].
2. Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych [Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych]. *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk*. Vypusk 5. Biohrafichna chastyna: A-M / vidp. red. M. M. Varvartsev. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2014. P. 88–89 [in Ukrainian].
3. Havrylyshyn B. Do efektyvnykh suspilstv: Dorohovkazy v maibutnie: dop. Rymському Klubovi [Towards More Effective Societies: Road Maps to the Future]. vyd. 3-tie, dopov. Kyiv : Pulsary, 2009. 248 p. [in Ukrainian].
4. Havrylyshyn B.D. Zalyshaius ukraintsem: spohady [Remain Ukrainian: memories]. Kyiv : Pulsary, 2011. 288 p. [in Ukrainian].
5. Bohdan Havrylyshyn – Ivan Dziuba. Dialoh [Dialogue]. Kyiv : Vyd. Ukr. Vsesvit. Koordynats. Rady ta Resp. asots. ukrainoznavtsiv, 1995. 159 p. (Dodatok do zhurnalu «Suchasnist» 1995. Sichen, ch. 1). [in Ukrainian].
6. Havrylyshyn T.I., Havrylyshyn V.P. Koropets. Istoriia i spohady [Koropets. History and memories]. Ternopil : Volia, 2004. 240 p. [in Ukrainian].
7. Zhelezniak M. Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych [Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [elektronna versiiia] / red.:I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskyyi, M.H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2016. T. 5. URL : <https://esu.com.ua/article-27985> (accessed : 26.12.2022) [in Ukrainian].
8. Istoriia fondu. [History of the fund]. URL : <http://bhfoundation.com.ua/ourfoundation/history.html> (accessed: 26.12.2022) [in Ukrainian].
9. Komar, L. Protses 59-ty [The process of the 59th]. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka. Lviv, 1997. 101 p. [in Ukrainian].
10. Melnychuk B. Havrylyshyn Bohdan-Volodymyr Dmytrovych [Havrylyshyn Bohdan-Volodymyr Dmytrovych]. *Ternopil'skyi entsyklopedychnyi slovnyk* : u 4 t. / redkol.: H. Yavorskyi ta in. Ternopil : Vydavnycho-polihrafichnyi kombinat «Zbruch», 2004. T. 1: A – Y. P. 315–316 [in Ukrainian].
11. Misiiia [Mission]. URL : <https://bhfamily.org/> (accessed: 26.12.2022) [in Ukrainian].
12. Puaietton V. Nevtomnyi mandrivnyk Bohdan Havrylyshyn [Tireless traveler Bohdan Havrylyshyn]: biohr. / per. z frants. I. Vidler. Kyiv : Slavutyich-Delfin, 2015. 144 p. [in Ukrainian].
13. Subtelnyi O. Plast. Unikalna istoriia ukrainskoho skautskoho rukhu [The unique history of the Ukrainian scout movement]. Toronto : Plast Publishing Inc., 2019. 440 p. [in Ukrainian].
14. Chubai V. Bohdan Havrylyshyn: «Ne natsionalnist liudyny prokladaie stezhku do pevnykh uspikhiv, a pochuttia natsionalnoi hidnosti, khoch by yakoiu bula vasha natsionalnist» [Bohdan Havrylyshyn: «It is not a person's nationality that paves the way to certain successes, but a sense of national dignity, no matter what your nationality is»] : zapys interv'iu 2015 r. *Nasha Perspektyva*. № 35, sichen-hruden 2021. P. 34–37 [in Ukrainian].